

“ตุ๊กตาชาววัง” ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยและการคุ้มครองตามกฎหมาย “Court Doll” Thailand Traditional Knowledge and Legal Protection

รศ. ดร. ปภาศรี บัวสวรรค์*

Assoc. Prof. Praphasri Buasawan

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบความเป็นมาของผลงานที่ถือเป็นการสืบสานงานศิลปกรรมแบบไทยโบราณที่เรียกว่า “ตุ๊กตาชาววัง” ในฐานะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย และเพื่อทราบความหมาย ความสำคัญ ลักษณะ ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น และกฎหมายที่ให้ความคุ้มครองแก่ผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” จากการศึกษาพบว่า ตุ๊กตาชาววังถูกริเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ห้า และต่อมาได้มีการฟื้นฟูขึ้นตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระปรมิหรมหาภูมิพลอดุลยเดช จนกระทั่งมีการจัดตั้งศูนย์ตุ๊กตาชาววังบ้านบางเสด็จ ตุ๊กตาชาววังเป็นผลงานการสร้างสรรคทางปัญญาของคนในชุมชนบางเสด็จที่แสดงออกมาในลักษณะของงานศิลปกรรม ที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ และวิถีชีวิตของคนไทยในอดีต ผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” จึงเป็นผลงานที่ควรได้รับความคุ้มครองเพื่อสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและส่งเสริมเศรษฐกิจในชุมชน แต่จากการศึกษาการคุ้มครองพบว่า “ตุ๊กตาชาววัง” เป็นผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังไม่มีกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการเฉพาะ และเมื่อพิจารณากฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ก็ไม่สามารถให้ความคุ้มครองแก่ผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” ได้ ดังนั้น จึงควรมีนโยบายและมาตรการทางกฎหมายสำหรับการคุ้มครองผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนบางเสด็จผู้ผลิตผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการสืบสานวัฒนธรรม วิถีไทยในแบบของงานศิลปกรรมไทยต่อไป

คำสำคัญ: การคุ้มครองตามกฎหมาย, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, ตุ๊กตาชาววัง

* รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชากฎหมายแพ่ง คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

* Associate Professor, Faculty of Law, Ramkhamhaeng University

Abstract

The purpose of this article is to study the origin of “Court Doll”, a traditional Thai arts and local wisdom, and to understand the meaning, significance, type of local wisdom and legal protection. According to the study, it is found that the court doll was created during the reign of King Rama V and later it has been recreated under the royal initiation of Her Majesty the Queen Sirikit. Consequently Ban Bang Sadet Court Doll Center was founded. The court doll is a creative art works of people in Bang Sadet community, which reflects culture, livelihood and way of life of Thai people in the past. The “Court Doll”, therefore, should become an artwork which requires protection for a cultural heritage and the community’s economic support. However, regarding the study, the “Court Doll” has not been protected by law. Considering from the present intellectual property law, it cannot protect this artworks. In consequence, there should be policy or legal measurement to protect the works of local wisdom for Bang Sadet community who is the creator of the court doll. This will benefit to hand down Thai cultural and living arts to the future.

Keywords: Protected by law, Traditional Knowledge, Court Doll

1. บทนำ

เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชาติเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นชาติอย่างหนึ่งซึ่งสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาและพื้นฐานความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคแต่ละสมัย ประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่ทำให้เห็นถึงขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นสังคมที่เรียบง่ายและผสมผสานกับความลงตัวของยุคสมัยในอดีต การแสดงออกถึงลักษณะอันโดดเด่นที่เป็นวัฒนธรรมของชาติไทยในยุคปัจจุบัน ถูกแสดงออกโดยศิลปกรรมพื้นบ้านในรูปลักษณะต่างๆ อาทิ เช่น การแสดงพื้นบ้าน การรำรำ การขับร้อง ภาพวาด จิตรกรรมฝาผนัง ประติมากรรมต่างๆ อันแสดงออกถึงเอกลักษณ์ของคนไทยในอดีต อาทิ ความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การค้าขาย เครื่องแต่งกาย ฯลฯ ตัวอย่างของงานศิลปกรรมที่ทำให้เห็นถึงความเป็นไทยในรูปแบบของงานศิลปกรรม ประเภทประติมากรรม ได้แก่ “ตุ๊กตาชาววัง” ที่ถือกำเนิดในสมัยรัชกาลที่ห้า และสืบทอดต่อมาตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระปรมิหรมหาภูมิพลอดุลยเดช เพื่อส่งเสริมอาชีพของคนในชุมชนบางเสด็จ จังหวัดอ่างทอง

ซึ่งนอกจากจะเป็นการสืบสานศิลปวัฒนธรรมไทยแล้ว ยังทำให้คนในชุมชนมีรายได้ และเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวอีกทางหนึ่ง

งานประติมากรรม “ตุ๊กตาชาววัง” ดังกล่าวเป็นผลงานที่มาจากการสร้างสรรค์ การออกแบบที่มีพื้นฐานมาจากความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของคนไทยในอดีตในรูปแบบและลักษณะต่างๆ ที่คนในชุมชนบางเสด็จต่างรังสรรค์ ปั้นตุ๊กตา ตามจินตนาการและความคิดของคนในชุมชนที่มีความโดดเด่น สวยงาม ทำให้คนในชุมชนสามารถหาแสวงผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจจากผลงานการสร้างสรรค์ ถือได้ว่า “ตุ๊กตาชาววัง” เป็นภูมิปัญญาของไทยหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหนึ่ง ที่ควรได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการรักษาและสืบทอดความเป็นมรดกของไทยสืบไป

จากการศึกษากฎหมายที่ให้ความคุ้มครองแก่ผลงานต่างๆ โดยเฉพาะกฎหมายด้านทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่หลายฉบับ ทำให้ต้องพิจารณาว่ากฎหมายดังกล่าวนี้สามารถให้ความคุ้มครองแก่การสร้างผลงานในที่นี้คือผลงานของชาวบ้านในชุมชนบางเสด็จที่สร้างสรรค์ผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” ได้หรือไม่ หรือมีกฎหมายที่ให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้เป็นการเฉพาะหรือไม่ บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบความเป็นมาของผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” ความหมาย ความสำคัญ ลักษณะและประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น และกฎหมายที่ให้ความคุ้มครองแก่ผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง”

2. ความเป็นมาของ “ตุ๊กตาชาววัง”

ตุ๊กตาชาววัง มีกำเนิดในช่วงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการทำเป็นของเล่นเฉพาะในพระบรมมหาราชวัง จากประวัติความว่าเจ้าจอมมารดา ม.ร.ว.ย้อย ดิศรางกูร ได้ปั้นตุ๊กตาชาววังถวายพระราชธิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินพิทยภาค เมื่อเจ้านายพระองค์น้อยทอดพระเนตรตุ๊กตาก็ทรงโปรด เจ้าจอมมารดาอ้อยจึงปั้นขายที่ตำหนักของท่าน

ตุ๊กตาชาววังมี 3 ขนาด คือ ขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ ที่นิยมกันมากคือ ขนาดเล็กซึ่งสูงประมาณ 2 เซนติเมตร ขนาดใหญ่จะสูงประมาณ 4 เซนติเมตร ปั้นเป็นผู้ใหญ่ วัยรุ่น และเด็กกำลังนั่งและคลาน ทำนั่งเอน นอนคว่ำ ตะแคง คูกเข่า ประมาณอย่างละ 8 ท่า ส่วนเด็กเล็กนั้น มีที่ไว้ผมเกล้า ผมจุก และผมเปีย ส่วนผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงนั้นมีลักษณะพิเศษคือ แต่งกายอย่างชาวเหนือ ที่เป็นเช่นนี้ อาจจะเป็นเพราะว่าพระวรชายาเจ้าดารารัศมี ยังคงประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

การปั้นตุ๊กตาจะปั้นมาก่อน แล้วจึงขึ้นตัว ส่วนตัวนั้นมีพิมพ์กดเอาไว้ เสร็จแล้วนำดินไปฝังให้แห้ง ต้องระวังไม่ให้ถูกแดดจัด เพราะถ้าถูกแดดจัดดินจะร้าว เสร็จแล้วจึงนำไปเผาในเตาถ่านที่ใช้หุงต้มอาหารในครัว เชื้อเพลิงคือ แกลบ เเผาแล้วสุ่มไว้ตลอดคืน เพื่อให้ตุ๊กตาเย็นสนิท ต่อไปจึงนำตุ๊กตานั้นมาลงสีผิว โดยใช้ฝุ่นผัดหน้า ที่เรียกว่า ฝุ่นจีน มาละลายน้ำจนข้น แล้วจึงแต่งหน้า ทาปาก เขียนเสื้อผ้า ใช้สีตามความนิยมของชาววัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เสื้อผ้าของผู้ใหญ่ ผู้หญิงจะต้องนุ่งหมี่ตัดกันตามวัน

ศิลปินผู้ปั้นตุ๊กตาชาววังคนสุดท้ายคือ นางแฉ่ง สาครวาสี สกุลเดิม สุวรรณโน มีพี่สาวคนหนึ่งเป็นข้าหลวงของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรพินเพ็ญภาค นางแฉ่ง สาครวาสี บ้านเดิมอยู่ที่ตึกดิน ถนนดินสอ มารดามีอาชีพปั้นตุ๊กตาแก่นส่งจำหน่าย โดยใช้ดินเหนียวในคลองตึกดินอันเป็นคลองแยกมาจากคลองหลอดพี่สาวนางแฉ่งหัดปั้นตุ๊กตาอยู่กับเจ้าจอมมารดาอยู่ประมาณ 1 ปี ก็ลาออกจากวังกลับมาอยู่บ้าน มาสอนน้องสาวอีก 2 คน ให้ปั้นตุ๊กตาชาววัง การจำหน่ายตุ๊กตาชาววังที่งานภูเขาทอง ทำให้ผู้คนรู้จักตุ๊กตาชาววังอย่างกว้างขวาง¹

ในปี พ.ศ. 2519 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระปรมิหรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ที่ตำบลบางเสด็จ อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดอ่างทอง ทรงมีพระดำริว่า น่าจะมีอาชีพเสริมอย่างอื่น โดยทรงคำนึงว่า ชาวบ้านมีทรัพยากรธรรมชาติที่พร้อมอยู่แล้ว คือ ดินเหนียวที่ใช้ทำอิฐ ประกอบกับทรงระลึกถึงตุ๊กตาไทยที่เรียกว่าตุ๊กตาชาววังนั้นหาได้ยากเกือบจะสูญสิ้นไปหมดแล้ว หากจะฟื้นฟูขึ้นก็น่าจะช่วยสืบสานศิลปหัตถกรรมไทยแบบโบราณของไทยได้อีกอย่างหนึ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งอาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ และ อาจารย์เสริมศรี บุณนาค จากวิทยาลัยเพาะช่าง มาสอนปั้นตุ๊กตาชาววัง โดยมีการจัดตั้งโครงการปั้นตุ๊กตาไทยขึ้น ครั้งแรกมีผู้เข้ารับการฝึกอบรม 150 คน ฝึกสอนกันได้ 3 เดือน ก็จัดให้มีพิธีไหว้ครู โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานพิธีไหว้ครู และได้ตั้งศูนย์ตุ๊กตาชาววังบ้านบางเสด็จขึ้น

ตุ๊กตาชาววัง ที่ตำบลบางเสด็จเป็นตุ๊กตาที่ปั้นด้วยดินเหนียวที่แสดงให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนและวัฒนธรรมประเพณีไทยต่าง ๆ อาทิเช่น การละเล่นของเด็กไทย วงมโหรีปี่พาทย์ สุภาพสตรีค้ำพองไทย หรือรูปผลไม้ไทยหลากหลายชนิดซึ่งล้วนมีความสวยงามน่ารัก และรูปแบบต่างๆ มากมาย โดยชาวบ้านและราษฎรในชุมชนจะทำการปั้นตุ๊กตาที่มีลักษณะและรูปแบบแตกต่างกันไป²

จากความเป็นมาดังที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ตุ๊กตาชาววังเป็นงานสร้างสรรค์ด้วยการปั้น ซึ่งมีวิธีการและกระบวนการที่เป็นเอกลักษณ์ รวมถึงวัตถุดิบที่ใช้ดินในพื้นที่เพื่อก่อให้เกิดผลงานตุ๊กตาชาววังของคนในชุมชน และถือเป็นความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมไทยที่ควรสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทยสืบไป ประเด็นการศึกษาทำให้ต้องพิจารณาว่าตุ๊กตาชาววังซึ่งเป็นผลงานอย่างหนึ่งอันเกิดจากความคิดสร้างสรรค์ และสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนบ้านบางเสด็จถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และจะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาหรือไม่ จึงต้องศึกษาถึงความหมายและความสำคัญ และประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น และกฎหมายที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

¹ ประวัติตุ๊กตาชาววัง <https://sites.google.com/site/boonyanuchaelr/prawati-tukta-chawwang>

² <http://www.tatsuphan.net/Atukta.html>

ภาพแสดงตัวอย่าง “ตุ๊กตาชาววัง”

*ที่มาภาพ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานสุพรรณบุรี

<http://www.tatsuphan.net/Atukta.html>

3. ความหมาย ลักษณะ ความสำคัญ และประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพิจารณาความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความหมายที่เกี่ยวข้องได้แก่ ความหมายของ ภูมิปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้ของชนพื้นเมือง

ภูมิปัญญา (Wisdom) หมายถึง พื้นฐานความรู้ความสามารถ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถทาง พฤติกรรม ความสามารถในการแก้ไขปัญหา โดยใช้ประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพใน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาสืบสานกันมา อันเป็น ผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวให้เข้ากับสภาพต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนเหล่านั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ รวมทั้งได้มีการ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับกลุ่มอื่น³ ภูมิปัญญาจึงเป็นพื้นฐานของความรู้ ความสามารถ ความเชื่อของคนใน สังคมที่ยอมรับรู้ เชื่อถือ และเข้าใจร่วมกัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนของ คนในท้องถิ่นที่ได้จากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนานหรือช่วงระยะเวลาหนึ่ง มีการคิดค้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องแล้วถ่ายทอดสืบทอดกันมาสำหรับใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ปรับตัว และดำรงชีวิตให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมกับยุคสมัยภูมิปัญญา

³ <http://www.ipesp.ac.th/learning/thaistory/content2.html>

อาจแสดงออกมาทั้งในรูปแบบที่เป็นนามธรรม เช่น โลกทัศน์ ความคิด ความเชื่อ หรือปรัชญาในการดำเนินชีวิต และในเชิงรูปธรรม เช่น เทคโนโลยีการทำมาหากิน การเกษตร ศิลปะ หัตถกรรม หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ⁴

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

กระทรวงศึกษาธิการ ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์ เฉพาะ สาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ ทั่วไปในสังคม ชุมชนและตัวของผู้อยู่เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักจนเกิดการ ยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้⁵

ศักดิ์ชัย เกียรติวนาคนินทร์ ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ความสามารถของ ชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมานาน เป็นความจริงแท้ของชุมชนเป็นศักยภาพที่จะใช้แก้ปัญหา จัดการปรับตัว เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข เป็นแก่นของชุมชนที่จรรโลง ความเป็นชาติ ให้อยู่รอดจากทุกภัยพิบัติทั้งปวง⁶

จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้ให้ความหมาย ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากร บุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้⁷

ภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิด จากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการ เรียนรู้ เลือกสรร ประยุกต์ พัฒนา และถ่ายทอดสืบทอดกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญา ไทยนี้มีลักษณะเป็นองค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาของ

⁴ กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น (สำนักพัฒนาเกษตรกร กรมส่งเสริม การเกษตร, ม.ป.ป.,) หน้า 3.

⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, ภูมิปัญญาไทยงานศิลป์ถิ่นเมืองกรุง (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. 2539) หน้า 2.

⁶ ศักดิ์ชัย เกียรติวนาคนินทร์, ความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าศิลปกรรมกับการสร้างทัศนคติต่อตนเองและความผูกพันกับ ชุมชน (ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2542), หน้า 2.

⁷ จารุวรรณ ธรรมวัตร, ภูมิปัญญาอีสาน (อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซต พ.ศ. 2543), หน้า 1.

องค์ความรู้ที่ออกมาใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย ลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญามีความเด่นชัดในหลายด้านเช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา⁸

ความรู้ของชนพื้นเมือง (Indigenous Knowledge) เป็นคำที่ใช้ในการกล่าวถึงชนพื้นเมือง (Indigenous People) ซึ่งคำว่าชนพื้นเมืองนี้ตามอนุสัญญาว่าด้วยชนพื้นเมืองและชนเผ่า ค.ศ. 1989 ฉบับที่ 169 ขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO Convention 169, Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169))⁹ หมายถึงคนที่อยู่ในประเทศที่มีการถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นอิสระจากบรรพบุรุษของประเทศนั้น โดยการถ่ายทอดดังกล่าวได้มีการถ่ายทอดจากวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง

โดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมกันมาของคนที่อยู่ในประเทศ คนในชุมชนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาสืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบัน มีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงมรดกทางวัฒนธรรมและวิถีความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นนั้นๆ

3.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญามีลักษณะเป็นนามธรรมที่ประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

3.2.1 ความคิด เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาท ระบบสมอง และต่อมต่างๆทำหน้าที่คิดให้แก่ร่างกายและนักมานุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากการบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

3.2.2 ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิด ทฤษฎีญาณวิทยาที่ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ การสืบค้นกำเนิดแห่งความรู้ และธรรมชาติของความรู้ การหาคำตอบว่าตรง

⁸ <http://www.ipesp.ac.th/learning/thaistory/content1.html>

⁹ International Labour Organization, ILO ได้ให้สัตยาบันอนุสัญญาว่าด้วยประชากรและชนเผ่าพื้นเมือง ค.ศ. 1957 (ฉบับที่ 107) ซึ่งเป็นอนุสัญญาระหว่างประเทศที่มุ่งพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของชนพื้นเมืองทั่วโลก ต่อมาในปี ค.ศ. 1989 อนุสัญญานี้ได้แก้ไขและเปลี่ยนชื่อเป็นอนุสัญญาว่าด้วยชนพื้นเมืองและชนเผ่า ค.ศ. 1989 (ฉบับที่ 169) อนุสัญญาฉบับที่ 169 ครอบคลุมถึงสิทธิของชนเผ่าพื้นเมือง และกำหนดมาตรฐานสำหรับรัฐภาคีเกี่ยวกับสิทธิทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองดั้งเดิม

กับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสับสนกับความรู้เรื่องกาล (Time) อวกาศ (Space) เนื้อสาร (Substance) สัมพันธภาพ (Relation) และความเป็นเหตุเป็นผล (Causality) องค์ความรู้เป็นหมวด ๆ (Category) ความรู้ หรือองค์ความรู้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

3.2.3 ความเชื่อ เป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือความศรัทธาหรือยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับวิญญาณ โลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

3.2.4 ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ ความปรารถนาอยากจะมี อยากจะเป็นที่ยกย่อง สรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำ ต้องปฏิบัติ มีความรักและมีความสุขเมื่อได้เห็นหรือได้สิ่งเหล่านั้นมา ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของการจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายใน และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทางกาย วาจา และความคิด ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญา เป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

3.2.5 ความเห็น คือ ภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชน ได้พิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจ ว่าควรจะแสดงออกในลักษณะอย่างไร เช่น เห็นด้วย ทำตาม ยอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือกระทำหรือดำเนินการ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสม ไม่เหมาะสม เป็นบาป เป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่ง ต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

3.2.6 ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ในบุคคล เช่น ชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า “พรสวรรค์” ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือชุมชนย่อมจะต้องมีแตกต่างกัน เช่น การที่บางคนสามารถปาฐกถาได้ดี ลำดับเนื้อหาและการแสดงทุกอย่างเป็นที่ชื่นชม ซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ ฉะนั้นความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาอีกประการหนึ่ง

3.2.7 ความฉลาดไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ในจิตใจ หรือจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไขป้องกันควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นหรือให้เป็นไป ตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ¹⁰

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สัมพันธ์กัน คือ ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้

3.3 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสืบสาน สืบทอดประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญ กล่าวคือ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นวัฒนธรรมและประเพณี วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม เป็นตัวกำหนดคุณลักษณะของสังคม เป็นสิ่งที่มีจุดหมาย เป็นสิ่งสำคัญ มีความหมายและคุณค่าต่อการดำรงอยู่ร่วมกันที่จะช่วยให้สมาชิกในชุมชนหมู่บ้าน ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม ทำให้ผู้คนดำรงตนและปรับเปลี่ยนได้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบอันเกิดจากสังคมภายนอกและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชนบทของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการกำหนดท่าทีในการทำงานให้กลมกลืนกับชาวบ้านได้มากยิ่งขึ้น¹¹

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งได้ 4 ประการ คือ

1. **ความรู้และระบบความรู้** ภูมิปัญญาไม่ใช่สิ่งที่เกิดแวบขึ้นมาในหัว แต่เป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นในการศึกษาเข้าไปดูว่าชาวบ้าน “รู้อะไร” อย่างเดียวไม่พอ ต้องศึกษาด้วยว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างไร
2. **การสั่งสมและการกระจายความรู้** ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสม และกระจาย ความรู้ ความรู้นั้นไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้าน ชุมชน สั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคนๆ หนึ่ง โดยมีกระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้ เราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนี้เป็นอย่างไร หมอคนหนึ่งสามารถสร้างหมอคนอื่นต่อมาได้อย่างไร

¹⁰ เอี่ยม ทองดี, วัฒนธรรมข้าวและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาบ้านหิน หมู่ 4 ตำบลหนองจรูญ อําเภอกุเวียง บ้านอัมพวัน หมู่ 4 ตำบลสำราญ อําเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2542), หน้า 5-6.

¹¹ ยุพา อุไรรัตน์, การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2537), หน้า 25-26.

3. การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้แต่มีกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อน ถ้าเราต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น เราต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วย

4. การสร้างสรรค์และปรับปรุง ระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่แต่ถูกปรับเปลี่ยนตลอดเวลา โดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง เรายังขาดการศึกษาว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยนความรู้ และระบบความรู้เพื่อเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไร¹²

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. เป็นความรู้แบบองค์รวมที่เกิดจากการเชื่อมโยงความรู้หรือกิจกรรม ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต
2. เป็นวิถีความสัมพันธ์ที่สมดุลระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. มีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamics) คือ เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย และมีพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา
4. มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน
5. มีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ในตัวเอง¹³

3.4 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การจัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นปรากฏการแบ่งและจัดประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ กรมส่งเสริมการเกษตร กำหนดการแบ่งประเภทหรือการจัดกลุ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีการจัดแบ่งได้ หลายลักษณะ ได้แก่

การจัดแบ่งลักษณะที่ 1

ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ มโนทัศน์ การตระหนักรู้ วิธีคิด ความเชื่อ ปรัชญาในการดำเนินชีวิตของผู้คน

ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ เทคโนโลยีการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพ การเกษตร ศิลปะ หัตถกรรม สถาปัตยกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ฯลฯ

การจัดแบ่งลักษณะที่ 2

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับความอยู่รอดหรือชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย อาหารไทย มีองค์ประกอบหลักเป็นผักพื้นบ้านหรือสมุนไพรที่มีสรรพคุณเสริมหรือต้านฤทธิ์กัน มีความเหมาะสมกลมกลืนทั้งในด้านคุณ ประโยชน์และฤดูกาลบริโภค ยารักษาโรค เป็น

¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร” ทิศทางไทย 1,5 (2536): 3.

¹³ กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น, เรื่องเดิม.

สมุนไพรพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้ทั้งรักษาอาการเจ็บป่วยและดูแลสุขภาพ เครื่องนุ่งห่ม มีการเลือกใช้วัสดุพื้นบ้าน และวิธีการนุ่งห่มที่เหมาะสม กับสภาพอากาศโดยมีลายผ้าและวิธีการถักทอที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น ที่อยู่อาศัย มีรูปแบบและโครงสร้างที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ประโยชน์ใช้สอย และชีวิตความเป็นอยู่ของ คนไทยในแต่ละภูมิภาค

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการทำมาหากิน เช่น การกำจัด ศัตรูพืชแบบพื้นบ้าน การย้อมผ้า ด้วยสีธรรมชาติ การจักสาน หัตถกรรม การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และตำนาน ต่างๆ **ประเพณีและ พิธีกรรม** เช่น บุญบั้งไฟ การบวชป่า การผูกเสี่ยว ทำขวัญต่างๆ **ตำนาน ความเชื่อ** เช่น บั้งไฟพญานาค การละเล่นพื้นบ้าน เช่น เต้นกำรำเคียว ฯลฯ

การจัดแบ่งลักษณะที่ 3

ภูมิปัญญาของตัวบุคคล (Individual wisdom) เป็นความรู้ ความสามารถ ความคิด วิธีการ ของ บุคคล เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม จากจังหวัดฉะเชิงเทรา ในเรื่องนวกะเชตร ครอบาสุทธินันท์ ปรัชญาพฤทธิ จากจังหวัดบุรีรัมย์ ในเรื่องการปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

ภูมิปัญญาของชุมชน (Local wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่ สัมสม สืบสาน อยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือในชุมชน ไม่มีตัวบุคคลใด บุคคลหนึ่งเป็นเจ้าของ อาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็นภูมิปัญญานิรันดร์ เช่น ภูมิ ปัญญาการทอผ้าแพรวาของชุมชนชาวภูไท จังหวัดกาฬสินธุ์ การทำไข่เค็ม ไซยา ของชาวสุราษฎร์ธานี

ภูมิปัญญาในภาพรวมของประเทศ (National wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่บ่งบอกองค์ความรู้ หรือ ความสามารถของคนในภาพรวม ของประเทศ เช่น ภูมิปัญญาอาหารไทย สมุนไพรไทย ผ้าไหมไทย มวยไทย¹⁴

นิคม ชมพูลง ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1. คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการ เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ ที่ถ่ายทอดกันมา
2. ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติ สืบ ทอดกันมา
3. การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย
4. แนวคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชนเป็นอิทธิพล ของ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี¹⁵

¹⁴ กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น, เรื่องเดิม.

¹⁵ นิคม ชมพูลง, การสร้างและพัฒนาหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มงานพื้นฐานอาชีพ (ฉบับปรับปรุง) (มหาสารคาม : หน่วยงานนิเทศก์ สำนักงานประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม, 2542), หน้า 131.

นอกจากนี้ยังได้มีการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 10 กลุ่ม ดังนี้ ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 10 กลุ่ม ดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม เช่น การเพาะปลูก การขยายพันธุ์ การเลี้ยงสัตว์ การเกษตรผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสม การปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น
2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เช่น การจัดสาน ทอ การช่าง การทอผ้า การแกะสลัก เป็นต้น
3. ด้านการแพทย์แผนไทย เช่น หมอสมุนไพร หมอยากลางบ้าน หมอนวดแผนโบราณ หมอยาหม้อ
4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การอนุรักษ์ป่าชายเลน
5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน เช่น ผู้นำในการจัดการกองทุนของชุมชน ผู้นำในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาล ผู้นำในการจัดระบบสวัสดิการ บริการชุมชน เป็นต้น
6. ด้านศิลปกรรม เช่น วาดภาพ (จิตรกรรม) การปั้น (ประติมากรรม) นาฏศิลป์ ดนตรี การแสดง การละเล่นพื้นบ้าน นันทนาการ เป็นต้น
7. ด้านภาษาและวรรณกรรม เช่น ความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้างผลงานด้านภาษา วรรณกรรมท้องถิ่น การจัดทำสารานุกรมภาษา หนังสือโบราณ การฟื้นฟู การเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น
8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี เช่น ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การถ่ายทอด วรรณกรรม คำสอน การประยุกต์ประเพณีบุญ เป็นต้น
9. ด้านโภชนาการ เช่น ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์ และปรุงแต่งอาหารและยา ได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าบริการส่งออกที่ได้รับ ความนิยมแพร่หลายมาก เป็นต้น
10. ด้านองค์กรชุมชน เช่น ร้านค้าชุมชน ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มออมทรัพย์องค์กรด้านการตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มจักรสาน กลุ่มทอผ้า กลุ่มทอเสื่อ กลุ่มตีมีด ตีขวาน เครื่องมือที่ทำจากเหล็ก กองทุนสวัสดิการชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น¹⁶

โดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งออกได้หลายประเภท ขึ้นอยู่กับรูปแบบการศึกษาถึงภูมิปัญญาในแง่มุมทางวัฒนธรรม โดยการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจจัดแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะ

¹⁶ <http://www.ipesp.ac.th/learning/thaistory/content1.html>

ของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม จากจัดแบ่งประเภทตามความคิด ความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม การประกอบอาชีพ หลักปฏิบัติของชุมชน หรือเป็นการแบ่งกลุ่มตามประเภทของผลงานที่สร้างขึ้น

จากการศึกษาความหมาย ลักษณะ ความสำคัญและประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบกับงานสร้างสรรค์ตึกตาขาววัง ทำให้ทราบว่า ตึกตาขาววัง มีความสอดคล้องกับความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มาจากความคิด ความรู้ ความสามารถของคนในท้องถิ่นในที่นี้คือคนในชุมชนบ้านบางเสด็จ จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมออกมาในรูปของงานสร้างสรรค์ปั้นตึกตาแบบต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการแต่งกาย การละเล่นพื้นบ้าน ความเป็นอยู่ของคนไทยในอดีต จึงจัดได้ว่า ตึกตาขาววังเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยอย่างหนึ่งที่มีสำคัญในลักษณะที่เป็นองค์ความรู้ในงานสร้างสรรค์ประเภทศิลปะการปั้นตึกตาของคนในชุมชน แสดงออกถึงวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของคนไทยในเชิงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และมีความเป็นเอกลักษณ์และความโดดเด่นในตัวเอง ตามที่ปรากฏให้เห็นจากผลงานสร้างสรรค์และการร่วมกันสืบสานวัฒนธรรมที่แสดงออกร่วมกันในความร่วมมือเพื่อสร้างสรรค์ผลงานตึกตาขาววังของคนในชุมชน

4. การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

จากข้อมูลที่กำลังกล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญและปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นนอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของการสืบสานวัฒนธรรมพื้นบ้านของท้องถิ่นแล้ว ชาวบ้านและชุมชนยังผลิตสินค้าอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อแสวงหาประโยชน์ในเชิงพาณิชย์อย่างแพร่หลาย ตัวอย่างจากตึกตาขาววัง ที่สะท้อนความเอกลักษณ์ของความเป็นไทยออกมาในรูปของงานศิลปกรรม ประติมากรรมและหัตถกรรม ที่ชาวบ้านในชุมชนบางเสด็จได้รวมตัวกันรักษาความโดดเด่นและภูมิปัญญาของท้องถิ่นไว้ได้เป็นอย่างดี

“ตึกตาขาววัง” จึงจัดเป็นงานภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหนึ่งสมควรได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย เพื่อไม่ให้มีการลอกเลียนแบบอันเป็นการทำลายความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และไม่ให้มีบุคคลอื่นได้นำผลงานดังกล่าวไปแสวงหาผลประโยชน์อันเป็นการกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่อาศัยและพึ่งพาผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ปัจจุบันไม่มีกฎหมายที่ชัดเจนในการให้ความคุ้มครอง พิจารณาได้ดังนี้

4.1 การกำหนดหมวดของการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งเป็น 3 หมวดเพื่อพิจารณาลักษณะของการคุ้มครอง ได้แก่

- องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น (Traditional Knowledge) หมายถึง องค์ความรู้ วิธีการ ทักษะ นวัตกรรม แนวปฏิบัติ หรือการเรียนรู้ที่เป็นผลมาจากกิจกรรมทางปัญญาในรูปแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น มีการสืบทอดและพัฒนาจากรุ่นอดีตสู่รุ่นปัจจุบัน ผ่านกาลเวลา เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับการทำไวน์กระชายดำ การทำมีดอรัญญิก การทอผ้าไหม เป็นต้น

- การแสดงออกซึ่งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Expressions of Folklore) หมายถึง การแสดงออกซึ่งองค์ความรู้และวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านที่แสดงถึงเอกลักษณ์ ทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งปรากฏหรือแสดงให้เห็นในรูปแบบต่างๆ เช่น การแสดงออกทางวาจา (เช่น ตำนาน กวีนิพนธ์ ปริศนา เรื่องเล่า) การแสดงออกทางดนตรี (เช่น เพลง ดนตรี) การแสดงออกทางกาย (เช่น การเต้น การแสดงละคร พิธีกรรม) การแสดงออกในสิ่งที่จับต้องได้ (เช่น งานศิลปะ รวมถึง ภาพวาด งานจิตรกรรม) เป็นต้น

- ทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic Resources) หมายความว่า ทรัพยากรพันธุกรรม สิ่งมีชีวิตหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของสิ่งมีชีวิต หรือองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตของระบบนิเวศ ซึ่งมีประโยชน์หรือคุณค่าตามความเป็นจริงและตามศักยภาพ เช่น พืชสมุนไพรประจำท้องถิ่นที่สามารถนำมาผลิตยารักษาโรคต่าง ๆ ได้ เป็นต้น¹⁷

4.2 กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย

จากข้อมูลของกรมทรัพย์สินทางปัญญาในปัจจุบันไทยไม่มีกฎหมายเฉพาะที่คุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรง แต่มีกฎหมายอยู่บางส่วนที่เป็นกฎหมายใกล้เคียง สามารถนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นบางสาขา ได้แก่

(1) พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ให้การคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป และพันธุ์พืชใหม่

(2) พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงสาธารณสุข ให้การคุ้มครองตำรับตำรายา สมุนไพร แหล่งอนุรักษ์สมุนไพร และภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย เป็นต้น¹⁸

(3) กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญามีบางฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2542) พระราชบัญญัติสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2546 ซึ่งจะได้ทำการเปรียบเทียบการคุ้มครองตามกฎหมายดังกล่าวนี้ในส่วนวิเคราะห์ต่อไป

4.3 การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นตามกฎหมายของประเทศเปรู

การศึกษากฎหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศเปรูเนื่องจากประเทศเปรูมีกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ค.ศ. 2002 คือ The Law 27811 “Protection Regime for the traditional Knowledge of Indigenous Peoples related to Biological Resources” (August 10, 2002) โดยกฎหมายฉบับนี้มี

¹⁷ https://www.ipthailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=527:2014-04-27-14-39-00&catid=64&Itemid=371

¹⁸ https://www.ipthailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=527:2014-04-27-14-39-00&catid=64&Itemid=371

เจตนารมณ์ตามมาตรา 5 เพื่อส่งเสริมให้มีการเคารพ ค้ำครอง สงวนรักษา พัฒนาและนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้อย่างกว้างขวางมากขึ้น ให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมและยุติธรรม ส่งเสริมให้มีการใช้ภูมิปัญญาเพื่อประโยชน์ของชนพื้นเมืองและเพื่อนมนุษย์ เพื่อรับประกันว่าการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องได้รับความยินยอมจากชนพื้นเมืองก่อน เพื่อส่งเสริมและพัฒนาความสามารถของชนพื้นเมืองในการใช้กลไกดั้งเดิมเพื่อแบ่งปันและกระจายผลประโยชน์ที่เก็บได้จากการใช้ทรัพยากรหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น และหลีกเลี่ยงการออกสิทธิบัตรให้แก่สิ่งประดิษฐ์ที่ได้มาหรือพัฒนามาจากการใช้ภูมิปัญญาของชนพื้นเมืองเปรู

กฎหมายของเปรูให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาที่สะสม¹⁹มาของชนดั้งเดิม (Collective knowledge of Indigenous People) ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพ (Biological Resources) แต่ไม่คุ้มครองภูมิปัญญาที่เป็นสมบัติสาธารณะ (Public Domain)²⁰ กฎหมายให้การคุ้มครองแก่เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจะได้รับความคุ้มครองการเปิดเผย การได้มา หรือการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาที่สะสมมาโดยปราศจากความยินยอมก่อน และในกรณีของการใช้งานโดยชอบธรรมนั้นไม่มีเงื่อนไขว่าภูมิปัญญาที่สะสมมานั้นไม่ใช่งานที่เป็นสาธารณสมบัติ ตามมาตรา 42

5. บทวิเคราะห์

จากกรณีภูมิปัญญาท้องถิ่นยังไม่มีกฎหมายให้ความคุ้มครองในปัจจุบัน กรมทรัพย์สินทางปัญญาจึงสรุปว่า มีปัญหาที่เกิดขึ้นกับผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

(1) ภูมิปัญญาของไทยถูกต่างชาตินำไปใช้ประโยชน์โดยไม่ได้ออกอนุญาต เช่น มีการลักลอบ นำเอาสารพันธุกรรมพืชของไทยออกไปนอกประเทศเพื่อใช้ประโยชน์ หรือนำไปจดเป็นสิทธิบัตรในประเทศของตน

(2) ยังไม่มีความตกลงระหว่างประเทศที่วางมาตรฐานการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีประสิทธิภาพ กฎหมายไทยสองฉบับ ได้แก่ พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 มีผลบังคับใช้ในราชอาณาจักรเท่านั้น ไม่สามารถตามไปดำเนินคดีกับต่างชาติที่นำของไทยไปได้

¹⁹ ภูมิปัญญาที่สะสมมา (Collective Knowledge) หมายถึง ภูมิปัญญาที่สะสมมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งชนพื้นเมืองมีส่วนสร้างขึ้น และเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สิน การใช้และคุณลักษณะของความหลากหลายทางชีวภาพ

²⁰ ระบบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพของประเทศเปรู (กฎหมายเลขที่ 27811 (The Law 27811 “Protection Regime for the traditional Knowledge of Indigenous Peoples related to Biological Resources”)

(3) ฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย กระจุกกระจายอยู่ที่หน่วยงานต่าง ๆ มีความซ้ำซ้อน คับเกี่ยว และอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเอกสาร และเป็นเพียงคำบอกเล่าที่ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

(4) ยังไม่มีหน่วยงานที่กำกับดูแลเรื่องการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในภาพรวม แต่ละหน่วยงานดูแลเฉพาะเรื่องที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ ทั้งนี้ เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมีขอบเขตกว้าง และข้อมูลแต่ละเรื่องเป็นเรื่องเทคนิคเฉพาะด้าน ต้องใช้ผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์สูงในการทำความเข้าใจและรวบรวมฐานข้อมูล เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นมักประสบปัญหาในการพิสูจน์ว่าภูมิปัญญานั้น ๆ เป็นของไทย มีหลักฐานความเป็นมาอย่างไร เป็นต้น

(5) ใช้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ เช่น ใช้กฎหมายคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ในการคุ้มครองบางแง่มุม เช่น ห้ามใช้ชื่อทางภูมิศาสตร์ของไทยไปเรียกสินค้าที่ผลิตจากประเทศอื่น เป็นต้น แต่กฎหมายสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ก็ยังไม่สามารถคุ้มครองตัวองค์ความรู้ที่ใช้ในการผลิตสินค้าหรือบริการซึ่งเป็นหัวใจของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้

(6) กรมทรัพย์สินทางปัญญาได้ร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงการต่างประเทศ กำหนดประเด็นที่จะนำไปร่างกฎหมายตามแนวโน้มมาตรฐานการคุ้มครองที่อยู่ระหว่างจัดทำภายใต้ องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO)²¹ ที่ได้มีการจัดประชุมระดมความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน สมาคม ชมรมที่เป็นเจ้าของหรือเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาต่าง ๆ และมีแผนที่จะเสนอร่างกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายในปี พ.ศ. 2550 เป็นต้น

จากปัญหาดังกล่าวจึงเห็นได้ว่ายังไม่มีกฎหมายที่ให้ความคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้เป็นการเฉพาะ ซึ่งกรมทรัพย์สินทางปัญญาเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงและเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการลักลอบนำภูมิ

²¹ ปัจจุบันได้มีการจัดทำร่างบัพญญัติว่าด้วยการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO) พิจารณาโดยคณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐด้านทรัพย์สินทางปัญญา ทรัพย์สินทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ครั้งที่ 10 WIPO/GRITKF/IC/10/4 ในร่างบัพญญัติได้กำหนดให้การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการใช้ที่มีขอบเขตได้มา การครอบครอง หรือการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไม่เป็นธรรม หรือ การกระทำการอื่นที่ถือได้ว่าเป็นกระทำในทางที่ผิด การใช้ในทางที่ผิดนี้รวมถึงการได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางการค้าจากการได้มา การครอบครอง หรือการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเมื่อบุคคลที่ใช้ภูมิปัญญานั้นรู้ว่า หรือควรที่จะรู้ว่าการได้มาหรือการใช้ประโยชน์นั้นเป็นการกระทำที่ไม่ชอบธรรม กิจกรรมทางการค้าอื่นที่ขัดกับทางปฏิบัติที่สุจริตในการได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ไม่เป็นธรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมาตรการทางกฎหมายที่จะปกป้องคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัญหาท้องถิ่นไปใช้ในลักษณะที่ก่อให้เกิดผลกระทบเชิงเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชน จึงมีความพยายามที่จะหามาตรการเพื่อคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการจัดทำร่างกฎหมายและประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2559 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบเรื่อง กรอบเจรจาการประชุมคณะกรรมการร่วมระหว่างรัฐว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญาทรัพยากรพันธุกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการแสดงทางวัฒนธรรมดั้งเดิม (WIPO Intergovernmental Committee on intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore : WIPO IGC) ของไทยในปี พ.ศ. 2559 – 2560 ซึ่งต่อไปในอนาคตคงจะมีมาตรการการให้ความคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะนโยบายและมาตรการทางกฎหมาย

จากการที่บทความนี้เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะของงานศิลปกรรมประเภทประติมากรรม “ตุ๊กตาชาววัง” จึงขอเปรียบเทียบการคุ้มครองตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่สำคัญได้แก่ กฎหมายลิขสิทธิ์ กฎหมายสิทธิบัตรและกฎหมายสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ว่าจะสามารถให้ความคุ้มครองต่อผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” ของชุมชนบางเสด็จได้หรือไม่เพียงใด

ตารางเปรียบเทียบการคุ้มครองตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้อง

กฎหมาย	ความหมาย	ผลงานที่คุ้มครอง	ผู้มีสิทธิได้รับความคุ้มครอง	ลักษณะการคุ้มครอง
1 . พ ร บ . ลิขสิทธิ์ พ.ศ.2537	ตามมาตรา 4 ลิขสิทธิ์ คือ สิทธิแต่ผู้เดียวที่จะทำการใดๆ ตามพระราชบัญญัตินี้เกี่ยวกับงานที่ผู้สร้างสรรค์ได้ทำขึ้น ผู้สร้างสรรค์ คือ ผู้ทำหรือผู้ก่อให้เกิดงานสร้างสรรค์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นงานอันมีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัตินี้	ตามมาตรา 6 ได้แก่งานวรรณกรรม นาฏกรรม ศิลปกรรม ดนตรีกรรม โสตทัศนวัสดุ ภาพยนตร์ สิ่งบันทึกเสียง งานแพร่เสียงแพร่ภาพ หรืองานอื่นใดในแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ หรือแผนกศิลปะ งานศิลปกรรม ตาม มาตรา 4(2) งานประติมากรรม ได้แก่ งาน	ผู้สร้างสรรค์ เจ้าของลิขสิทธิ์	คุ้มครองโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องจดทะเบียน เป็นสิทธิแต่เพียงผู้เดียว มาตรา 15 ในการทำซ้ำหรือดัดแปลง เผยแพร่ต่อสาธารณชน อนุญาตให้ผู้อื่นใช้สิทธิในลิขสิทธิ์

		สร้างสรรค์รูปทรงที่เกี่ยวกับปริมาตรที่สัมผัสและจับต้องได้		
2 . พ ร บ . สิทธิบัตร พ.ศ. 2522	ตามมาตรา 3 “สิทธิบัตร” คือ หนังสือสำคัญที่ออกให้เพื่อคุ้มครองการประดิษฐ์หรือการออกแบบผลิตภัณฑ์ ตามที่กำหนดในหมวด 2 และหมวด 3 แห่งพระราชบัญญัตินี้	ตามมาตรา 3 “แบบผลิตภัณฑ์” คือ รูปร่างของผลิตภัณฑ์ หรือองค์ประกอบของสวดลาย หรือสีของผลิตภัณฑ์ อันมีลักษณะพิเศษสำหรับผลิตภัณฑ์ซึ่งสามารถใช้เป็นแบบสำหรับผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมรวมทั้งหัตถกรรมได้	ผู้ทรงสิทธิบัตรแบบผลิตภัณฑ์	จดทะเบียน มาตรา 56 การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่จะขอรับสิทธิบัตรตามพระราชบัญญัตินี้ได้ ต้องเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่เพื่ออุตสาหกรรมรวมทั้งหัตถกรรม เป็นสิทธิแต่เพียงผู้เดียว เมื่อได้รับการจดทะเบียนแล้วมีสิทธิตามมาตรา 63 ในการใช้แบบผลิตภัณฑ์ขาย มีไว้เพื่อขาย เสนอขาย หรือนำเข้าซึ่งผลิตภัณฑ์ที่ใช้แบบผลิตภัณฑ์นั้น
3.พรบ.สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ พ.ศ.2546	มาตรา 3 “สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์” คือชื่อ สัญลักษณ์ หรือสิ่งอื่นใดที่ใช้เรียกหรือใช้แทนแหล่งภูมิศาสตร์ และที่สามารถบ่งบอกว่าสินค้าที่เกิดจากแหล่งภูมิศาสตร์นั้นเป็นสินค้าที่มีคุณภาพชื่อเสียง หรือคุณลักษณะเฉพาะของแหล่งภูมิศาสตร์ดังกล่าว “แหล่งภูมิศาสตร์” คือ พื้นที่ของประเทศ เขต	มาตรา 3 “สินค้า” คือ สิ่งของที่สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนหรือโอนกันได้ไม่ว่าจะเกิดโดยธรรมชาติหรือเป็นผลิตผลทางการเกษตร รวมตลอดถึงผลิตภัณฑ์ทางหัตถกรรมและอุตสาหกรรม	มาตรา 25 1.ผู้ผลิตสินค้าซึ่งอยู่ในแหล่งภูมิศาสตร์ของสินค้า 2.ผู้ประกอบการค้าที่เกี่ยวกับสินค้านั้น	การขึ้นทะเบียน มาตรา 5 สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่ขอขึ้นทะเบียนสำหรับสินค้าต้อง 1.ไม่เป็นชื่อสามัญของสินค้าที่จะใช้สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์นั้น 2.เป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนหรือนโยบายแห่งรัฐ

	ภูมิภาคและท้องถิ่น และให้หมายความรวมถึงทะเล ทะเลสาบ แม่น้ำ ลำน้ำ เกาะ ภูเขา หรือพื้นที่อื่นทำนองเดียวกันด้วย			
--	--	--	--	--

จากการศึกษากฎหมายตารางเปรียบเทียบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่ให้ความคุ้มครองผลงานต่างๆ สามารถพิจารณาการคุ้มครอง “ตุ๊กตาชาววัง” ดังต่อไปนี้

1.กฎหมายลิขสิทธิ์ กับ การคุ้มครองตุ๊กตาชาววัง

ตุ๊กตาชาววัง เป็นงานศิลปกรรมประเภทประติมากรรม ที่เป็งานอย่างหนึ่งที่กฎหมายลิขสิทธิ์ให้ความคุ้มครอง แต่การคุ้มครองตามกฎหมายลิขสิทธิ์นั้นเป็นการคุ้มครองงานของผู้สร้างสรรค์ที่เป็นผู้ทำหรือก่อให้เกิดงานลิขสิทธิ์ หรือคุ้มครองผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ที่ได้ผลงานลิขสิทธิ์โดยการเป็นนายจ้าง ผู้ว่าจ้าง ผู้ดัดแปลง ผู้รวบรวม หรือผู้รับโอน เป็นต้น และถือเป็นสิทธิแต่เพียงผู้เดียวในผลงานนั้นตามมาตรา 15 แต่กรณีตุ๊กตาชาววังเป็นงานสร้างสรรค์ที่ทำและเกิดขึ้นโดยมีพื้นฐานที่มาจากคนในชุมชน และเป็นลักษณะของงานที่คิดริเริ่มมาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของไทยที่มีอยู่ดั้งเดิมแล้ว ถือเป็นการสืบทอดและการใช้ผลงานร่วมกันของชุมชน จึงไม่เข้ากรณีผลงานที่จะได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายลิขสิทธิ์ ซึ่งต่อมาหากมีบุคคลคนใดคนหนึ่ง ในชุมชนคิดค้นรูปแบบใหม่ๆ ของตุ๊กตาชาววังที่เป็นรูปแบบที่ไม่ปรากฏมาก่อนในอดีต บุคคลผู้นั้นก็จะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายลิขสิทธิ์ในผลงานที่คิดค้นขึ้นใหม่แต่เพียงผู้เดียวและไม่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในชุมชน เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนด้วย การคิดค้นผลงานรูปแบบใหม่ของบุคคลใดจึงเป็นผลงานใหม่ของบุคคลนั้นที่จะได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายลิขสิทธิ์ในฐานะเป็นสิทธิแต่เพียงผู้เดียว

2.กฎหมายสิทธิบัตร กับ การคุ้มครองตุ๊กตาชาววัง

ตุ๊กตาชาววัง เป็นงานการออกแบบในลักษณะของผลิตภัณฑ์อย่างหนึ่งเพื่อการหัตถกรรม แต่การคุ้มครองตามกฎหมายสิทธิบัตรต้องมีการจดสิทธิบัตร โดยกฎหมายกำหนดให้ผลงานที่จะได้รับการคุ้มครองต้องเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่เพื่ออุตสาหกรรมหรือหัตถกรรม ตามมาตรา 56 และเมื่อได้รับสิทธิบัตรแล้วถือเป็นสิทธิแต่เพียงผู้เดียวของผู้ทรงสิทธิตามมาตรา 63 แต่กรณีของตุ๊กตาชาววังไม่สามารถได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายสิทธิบัตร เนื่องจากไม่เป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ในลักษณะที่กฎหมายสิทธิบัตรจะ

คุ้มครองให้ และเป็นการใช้ผลงานในลักษณะของท้องถิ่นหรือชุมชน ซึ่งสิทธิบัตรจะคุ้มครองให้ในฐานะเป็นสิทธิแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น หากมีบุคคลใดในชุมชนออกแบบตุ๊กตาชาววังเพื่อใช้เป็นผลิตภัณฑ์เพื่อการตกแต่งรูปแบบต่างๆ ขึ้นใหม่และบุคคลนั้นนำผลงานที่ออกแบบผลิตภัณฑ์ดังกล่าวไปจดทะเบียนและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายสิทธิบัตรก็เป็นสิทธิของบุคคลนั้นแต่เพียงผู้เดียวตามกฎหมายสิทธิบัตร โดยไม่ถือเป็นสิทธิชุมชน ที่จะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะต้องมีการสืบทอดผลงานภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาในอดีต

3.กฎหมายสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ กับ การคุ้มครองตุ๊กตาชาววัง

ตุ๊กตาชาววังเป็นผลงานของชุมชนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับการคุ้มครองของกฎหมายสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ที่ให้ความคุ้มครองสินค้าของท้องถิ่นหรือชุมชน จากการศึกษาการคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์พบว่าเป็นการคุ้มครองสินค้าที่จะต้องมีการกำหนดมาจากแหล่งภูมิศาสตร์นั้น โดยสินค้าที่จะได้รับการคุ้มครองต้องมีชื่อเสียง มีคุณภาพ หรือมีคุณลักษณะเฉพาะของแหล่งภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ สินค้านั้นอาจจะเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรม ที่มีความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยสำคัญสองประการ คือ ธรรมชาติและมนุษย์ กล่าวคือชุมชนได้อาศัยลักษณะเฉพาะที่มีอยู่ในแหล่งภูมิศาสตร์ตามธรรมชาติ เช่น สภาพดินฟ้าอากาศ หรือวัตถุดิบเฉพาะในพื้นที่ มาใช้ประโยชน์ในการผลิตสินค้าในท้องถิ่นของตนขึ้นมา ทำให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณลักษณะพิเศษที่มาจากพื้นที่ดังกล่าว คุณลักษณะพิเศษนี้อาจหมายถึง คุณภาพ ชื่อเสียงหรือคุณลักษณะเฉพาะอื่นๆ ที่มาจากแหล่งภูมิศาสตร์นั้น²² เช่น เครื่องปั้นดินเผาบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี เครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี จักสานพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นต้น โดยสินค้าที่จะได้รับการคุ้มครองต้องมีการขอขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ตามมาตรา 7 เมื่อขึ้นทะเบียนแล้วผู้ผลิตสินค้าหรือผู้ประกอบการในสินค้านั้นก็มีสิทธิใช้สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์กับสินค้านั้นได้ จึงเป็นการคุ้มครองท้องถิ่นหรือชุมชนที่อยู่ในพื้นที่แหล่งผลิตสินค้านั้นโดยตรง

เมื่อพิจารณาประกอบกับตุ๊กตาชาววัง เป็นสินค้าที่เป็นผลิตภัณฑ์จำพวกหัตถกรรมที่ไม่ได้อาศัยแหล่งภูมิศาสตร์ในการผลิตสินค้านั้นโดยตรง หรือมิได้เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณลักษณะพิเศษได้แก่ คุณภาพ ชื่อเสียง หรือคุณลักษณะเฉพาะที่มาจากแหล่งภูมิศาสตร์ เป็นสำคัญ ตุ๊กตาชาววังจึงไม่อาจได้รับความคุ้มครองโดยการขอขึ้นทะเบียนเป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ตามกฎหมายได้

จากที่กล่าวมาจึงเป็นการศึกษาวิเคราะห์เพื่อแสดงให้เห็นว่า “ตุ๊กตาชาววัง” เป็นผลผลิตที่มีคุณค่าทางภูมิปัญญาของไทย ที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ วิถีแห่งความเป็นไทย เป็นส่วนหนึ่งแห่งการสืบทอดภูมิปัญญาของคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ถึงศิลปะ วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนไทยในอดีตที่ส่งต่อ

²² https://www.ipthailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=523&Itemid=259

ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้จากการแสดงออกซึ่งผลงานศิลปะในแบบของงานประติมากรรมที่ ควรมีการอนุรักษ์และเก็บรักษามรดกทางภูมิปัญญานี้ไว้ให้ยาวนาน และเพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพ ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน อันเป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจของชาวบ้านให้ยั่งยืน ด้วยการกำหนดมาตรการทางกฎหมายที่เหมาะสมแก่การคุ้มครองผลงานที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย และเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษากฎหมายของประเทศเปรูที่กำหนดให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนพื้นเมืองเป็นการเฉพาะก็จะเป็นประโยชน์แก่ผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทย เช่น “ตุ๊กตาชาววัง” มากขึ้น

6. บทสรุปและเสนอแนะ

“ตุ๊กตาชาววัง” เป็นผลงานศิลปกรรมที่มีคุณค่าในเชิงศิลปวัฒนธรรมไทย ถือเป็นผลงานที่สืบสานศิลปหัตถกรรมแบบโบราณของไทยอย่างหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ของงานโดยชาวบ้านในชุมชนบางเสด็จได้นำดินเหนียวมาปั้นเป็นตุ๊กตาแสดงวิถีชีวิตของคนไทยในอดีต วัฒนธรรม ประเพณีต่างๆ ถูกแสดงออกมาโดยผลงานประติมากรรม และถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยอย่างหนึ่งในลักษณะประเภทของภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม เป็นภูมิปัญญาของชุมชนในกลุ่มด้านหัตถกรรมที่เป็นวิถีความสัมพันธ์ที่สมดุลระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ที่มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานอันควรได้รับการคุ้มครอง ซึ่งในปัจจุบัน “ตุ๊กตาชาววัง” ยังไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายเป็นการเฉพาะ จึงควรมีการกำหนดนโยบายและกฎหมายเพื่อให้การคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสม โดยควรกำหนดการคุ้มครองการเปิดเผย การได้มาซึ่งงานภูมิปัญญาท้องถิ่น คุ้มครองการนำงานไปใช้โดยปราศจากความยินยอมจากเจ้าของภูมิปัญญา ก็จะทำให้ชาวบ้านและชุมชนที่สร้างสรรค์ผลงาน “ตุ๊กตาชาววัง” ได้รับการคุ้มครองอันจะเป็นแรงจูงใจให้มีการสร้างผลงานเพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมและความเป็นไทยสืบไป

บรรณานุกรม

หนังสือ

กระทรวงศึกษาธิการ, ภูมิปัญญาไทยงานศิลป์ถิ่นเมืองกรุง (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริน ตั้ง แอนด์พับลิชชิง, 2539).

กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น (สำนักพัฒนาเกษตรกร กรมส่งเสริมการเกษตร. (ม.ป.ป.)).

จารุวรรณ ธรรมวัตร, ภูมิปัญญาอีสาน (อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซต, 2543).

ยุพา อุไรรัตน์, การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนภาค ตะวันออก (ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537).

นิคม ชมพูลง, การสร้างและพัฒนาหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มงานพื้นฐานอาชีพ (ฉบับปรับปรุง) (มหาสารคาม : หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานประมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม, 2542).

นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร” ทิศทางไทย 1,5 (2536).

ศักดิ์ชัย เกียรติณาคิน, ความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าศิลปกรรมกับการสร้างทัศนคติต่อตนเองและความผูกพันกับชุมชน (ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

เอี่ยม ทองดี, วัฒนธรรมข้าวและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าวในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษานบ้านหิน หมู่ 4 ตำบลหนองกรุงธนา อำเภอกุเวียง บ้านอัมพวัน หมู่ 4 ตำบลสำราญ อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2542).

เว็บไซต์

ประวัติตุ๊กตาชาววัง <https://sites.google.com/site/boonyanuchaelr/prawati-tukta-chawwang>

World Intellectual Property Organization (WIPO), WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use [Online], available URL:<http://www.wipo.int/about-ip/en/iprm/>

https://www.ipthailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=527:2014-04-27-14-39-00&catid=64&Itemid=371

https://www.ipthailand.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=523&Itemid=259

<http://www.tatsuphan.net/Atukta.html>

<http://www.ipesp.ac.th/learning/thaistory/content1.html>

<http://www.ipesp.ac.th/learning/thaistory/content2.html>